

դէպքին՝ ինչպէս նաև Մանեթոն եգիպտացիները իրարու ժամանակակից քրիստոսէ 300 տարի առաջ, ուզելով բարձրացնել և միանգամայն հինաւորացուցնել իրենց ազդին ծագումը և ըսկէզբը, սկսան անհաւատալի և բոլորովին անտեղի դէպքեր ու տարիներ հնարել որով և ճշմարիտ պատմութիւնը տակն ու վրայ ըրին իրենց առասպելաբան ստութեամբը: Քաղդէացիք մոքերներն զրբեր էին որ իրենց սկիզբը եգիպտացուցմէ և ուրիշ ամեն ազգերէ աւելի հին ըլլայ, և ըստ ոմանց կը կարծէին թէ հարիւր յիսուն հազար տարուան պատմութիւն ունենան, կամ ըստ այլոց՝ չորս հարիւր եօթանասուն և երեք հազար տարուան, իրենց աստղաբաշխական զննութենէն սկսեալ մինչև մեծին Աղեքսանդրի օրերը: Իրաւցնէ անհեթեթ և անտեղի պահանջմունք որուն նոյն իսկ պատասխանելը յիմարութիւն կը սեպուի թող թէ հաւատք ընծայել:

ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ ՎԵՆԵՏԿՈՑ

Այս դարուս հրաշալի դէպքերէն մէկը կրնայ համարուիլ վենետկեան դաւառին Աւստրիացոյն ձեռքէն ազատումը, որ մօտ օրերս և մեր աչքին առջև պատահեցաւ: Չկայ պատմութեանց էջերուն մէջ տեղ մը ուր կարդամք, թէ ազգ մը ծովու և ցամաքի վերայ թշնամիէն յաղթուելով, ինչպէս որ եղաւ Իտալացոց քուսթոզա և Լիցցա պատերազմներուն մէջ, հարկադրէ զթշնամին իր սահմաններէն դուրս ելնել, և փոխանակ ծանր և նախատալից դաշնադրութեան, ստիպէ զթշնամին յարդար պահանջանաւ: Եղածը եթէ փիլիսոփայաբար քննեմք, աստուածային տեսչութեան գործ կը համարուիք քան թէ մարդկային: Ղի առանց կաթիլ մի աւրեան հեղոյ, այն քառակողմեան հրուշակաւոր բերդերը, որք են Մանթուա,

Վերոնա, Փէսքիէրա և Լէնյակո, և հինգերորդը վենետիկ, անոնց թաղուհին, զորս յիսուն տարիէ հետէ Աւստրիոյ տէրութիւնը կ'ամբացունէր, և իրաւամբանառիկ կոչուած էին 'ի հին ժամանակէ մինչև ցայժմ, ահա այս անգիկ կոչուած բերդերը առնուեցան առանց հրացան մը պարպուելու: Պարապը դնաց Աւստրիացոյն այսչափ տարիներէ հետէ ըրած անհուն ծախքը և պատրաստութիւնը: Այն բերդերը որ իտալիոյ դրոնք էին, փակեցան Աւստրիոյ դէմ, և ելաւ Աւստրիացին Իտալական երկրէն, Սիկիլիայէն սկսեալ մինչև յԱլպեան լեռինս, ուր կ'իշխէր 1300 տարիէ հետէ կամ ազդեցութեամբ կամ զօրութեամբ: Բարձաւ հիմա բոլորովին թէ իր զօրութիւնը և թէ իր ազդեցութիւնը Իտալական երկրէն: Իտալիան երբէք այսպէս միացեալ և ողջանդամ եղած չէր, բայց եթէ հին Հռոմայեցոց ժամանակ:

Արդ քննեմք հիմա թէ ինչ է այս յեղափոխութեանց պատճառ: Յիշաւի Իտալիան պարտական է այս անգամ իր ազատութեան համար Բրուսիոյ տէրութեան, ինչպէս 58ին զաղղիոյ տէրութեան, բայց ոչ զաղղիական աննըկուն գունդերը, և ոչ Բրուսիոյ յաղթական բանակը ազատարարը եղան Իտալիոյ, այլ միշնորդ կամ ձեռնտու ազատութեան: Ես Իտալիոյ ազատութեան երկու գլխաւոր պատճառներ կը գտնեմ: Մին Աւստրիոյ ծանր հարկահանութիւնները և չափազանց խստութիւնները, երկրորդ՝ Իտալիոյ քաղաքականութիւնը, ազգայնութեան ոգին և միութեան սէրը: Առաջնով այնչափ տեղի եղած էր Աւստրիացին Իտալացոց, որ Աւստրիացոյ երես անգամ նայիլ չէին ուզեր, կ'ատէին զնա իբրև իրենց անհաշտ թշնամին, և կը փափագէին ազատիւննոր հարկաւորեալ խիստ կառավարութենէն: Ուստի երբեմն երբեմն ջանացին լծնկէց ըլլալ, և մանաւանդ մեր օրերը 48ին, բայց չյաջողեցան: Վասն զի իրենց կողմանէ կը պակասէր երկրորդ պայմանը: Հրաշիւք իմն 48ին

ալ ազատեցաւ Վենետիկ քաղաքը իրեն շրջակայ սահմաններով, բայց յայնժամ կը պակասէր իտալիոյ քաղաքակրթութիւնը, ազգայնութեան ոգին և միութեան սէրը, մանաւանդ վերջինը. վասն զի ամեն քաղաք ամեն գեղ ինքնագլուխ ուզեցին ըլլալ, և չյիշեցին կամ չուզեցին յիշել թէ 'ի միութեան և զօրութեան, ուստի և տկարացան. և թէպէտ տարածամ օգնութիւն ուզեցին իրենց նեղութեան ժամանակ Գաղղիայէն, բայց չընդունեցան, և թշնամին զօրանալով եկաւ տիրեց բովանդակ կորուսեալ երկրին: Եւ իտալացւոց բերանը մնաց իտալիական ինքիքէն պիտի գործէ խօսքը, և ոչ որ ցաւեցաւ իտալիոյ վիճակին վերայ, վասն զի իրեն կործանման պատճառ ինքն եղաւ:

Անցան 48էն մինչև հիմա տասնութ տարի, փոխեցան իտալիոյ բարքը, յառաջացան քաղաքականութեան մէջ, արծարծեցաւ ազգայնութեան ոգին և միութեան սէրը. ծանօթացան Եւրոպացի թաղաւորութեանց և տէրութեց, սիրեցին և սիրեցան անոնցմէ. հասաւ այն վայրկեանը որ ամեն արդարախոհ թաղաւորը և ժողովուրդը սկսան փափագել իտալիոյ ազատութեանը: Առաջարկեցան քանի մի անգամ Աւրստրիոյ տէրութեան Վենետիկեան գաւառը թողլոյ համար զանազան պայմաններ, իրեն օգտակար, իտալիոյ համար ծանր. բայց չընդունեց Աւստրիացին. որ եթէ ընդունած ըլլար, թերևս հիմա իր կործանումը չէր տեսներ Պրուշի ձեռքէն, դարձունելով բոլոր իր զօրութիւնը Պրուշի դէմ, և ոչ թէ երկու բաժնելով:

Տէրութիւն մը ատելի կ'ըլլայ ըսինք ժողովրդեան, իր ծանր հարկահանութեամբ և սաստիկ խստութեամբ, այս ոչ միայն ստոյգ է օտար տէրութեան համար, ինչպէս էր Աւստրիացին իտալիոյ նկատմամբ, այլ և ստոյգ է բնիկ տերանց համար: Տեսանք մեր օրերը Նաբոլիի թաղաւորութեան, Թուրքանայի, Մոսկոնայի, Բարմայի դքսութեց

անկումը, և Սափոյայի գահին ամառնալը: Ասոնց անկման պատճառ ոչ եթէ Կարիպալտիին փոքրիկ ջոկատը եղաւ, այլ իրենց տերանց անհաճոյ խիստ կառավարութիւնը, և ոմանց Աւրստրիացւոյն հետ ունեցած յարաբերութիւնը և կուսակցութիւնը: Իսկ Սափոյային դարուս քաղաքակրթութեան յարմար ընթացք մը բանեցունելով սիրելի եղաւ ժողովրդեան. և մինչդեռ կ'իշխէր չորսուկէս միլիոն ժողովրդեան վերայ, սկսաւ իշխել քսան և չորս միլիոն ժողովրդեան վերայ: Խտալիոյ մի ծայրէն մինչև միւս ծայր կը հնչէ միայն Վիկտոր Էմիլիոնի անունը: Ահա այսպէս ազգի մը պառակտեալ և հերձեալ անդամները միացան իրարու հետ, մի սիրտ մի հոգի եղան. ու չկրնար մեծամեծ ակնկալութիւններ չունենալ այսպիսի ազգէ մը: Ազգ մը որ ամեն բանի կարող, ազգ մը որ մեծամեծ հանճարներ երևան հանած է, ազգ մը որ գեղարուեստից օրէնսդիր եղած է, և շատ տարիներէ հետէ չունենալով այն խրախուսիչ բազմակները, շատ բանի մէջ ետև մնացած էր, ծաղկեալ Եւրոպացի ազգաց հետ բաղդատելով: Բայց յուսամք թէ այս միութիւնը, և այս եռանդուն յառաջադիմութեան, նոր ասպարէզ բանայ իտալացւոց սրամիտ ազգին առջև, և նորէն կենդանանան Տանդէ, Փէդրարդա, Գալիլէոս, Վոլթա, Դիցիանոս և Ռաֆայէլ, և ուրիշ ասոնց նմանները:

Վերջ տալով խօսքերնուս կ'ըսեմք թէ, Տէրութեան մը գահը հաստատող տարերքն են արդարախոհութիւն և ազատութիւն խոհական: Խոհական կ'ըսեմք վասն զի կայ անսանձ ազատութիւն մ'ալ զոր անկարգութիւն կամ խառնակութիւն մանաւանդ կոչելու է, որ 'ի հակառակէն կը կործանէ գահերը կը կործանէ և վեր'ի վեր կ'ընէ բարոյական և ֆիզիքական աշխարհքն ալ: Գերութե մէջ եղող ազգի մը ազատութե տարերքն են քաղաքակրթութիւն, ազգայնութե ոգի և միութե սէր: Այն տէրութիւնը որ աւելի ազատական է, իր ժողովուր-

զը աւելի զարգացեալ է և բարեկեցիկ, և խռովարար մտածութիւններէ հեռի։ Այն ազգը, որ տգէտ և անկիրթ է, կամ թէ ըսել՝ չունի քաղաքականութիւն, չկրնար ունենալ ազգայնութեան ոգի։ Ունենալով քաղաքականութիւն և ազգայնութեան ոգի, եթէ չունի սէր միութեան, միշտ տկար է, և չկրնար գործ մը 'ի գլուխ հանել։

Այս ամեն խորհրդածութեանց պատճառ տուաւ մեզի հոկտեմբերի 19ին եղած յեղափոխութիւնը, որ վենետկոյ տարեգրաց մէջ նշանաւոր օր մի պիտի համարուի։ Այն օրը մինչ ոսկեփայլ արեգական շառաւիղները հորիզոնէն վեր կը բարձրանային, և կը տարածուէին երկնքին գեղեցիկ կապոյտ դաշտին մէջ, ուր և ոչ փոքրիկ ամպ մը կ'երևէր, ահա վենետկոյ մի պարանոցէն կ'ենէին դուրս Աւստրիոյ մնացորդ զօրքերը, և միւս պարանոցէն կը մտնէին իտալական նաւերը զանազան ազգային զօրջներով զարդարուած։ Երնայ մարդ մակաբերել, թէ ինչ տարապայման ցնծութիւն զգեցաւ ժողովուրդը, յիսուն տարուան լուծը վրայէն թօթափելով, զոր կ'աւետէին իրեն թնդանօթից և զանգակաց հնչիւնք։ Երբ պարզեցան սուրբ Մարկոսի հրապարակին մէջ իտալական զօրջները, նեցցե՛ ձայներով երկինք և երկիր կը թնդայր, զոր կը հնչէին վիկտոր Էմմանուէլի, իտա-

լիոյ միութեան և Կարիպալտին համար։ Շատ տարիներէ հետէ չէր տեսած սրբոյն Մարկոսի հրապարակը այսչափ բազմութիւն։ Եւ չէր եղած հանդիսատես այսպիսի համաշխարհական ցընծութեան։ Ոմանք ուրախութեան հետ արտասուք ալ կը խառնէին, մանաւանդ ծերերը, յիշելով իրենց հասարակապետութեան տէրութիւնը, զոր 1799ին կորուսին մեծին Նաբոլէոնի ժամանակ։ Բայց հիմա մոռանալով իրենց մասնաւոր օգուտը, հասարակաց օգուտը կը մտածեն։ Կ'ուզեն ամենքը միաբան իտալիոյ միւս մասին հետ միանալ, վիկտոր Էմմանուէլի կառավարութեան տակ։

Անկարելի է բերանով պատմել և գրչով ստորագրել ինչ որ կ'զգար ժողովուրդը իր սրտին մէջ։ Այն օրուան անպատմելի ցնծութիւնը նա միայն կ'ըզգայ, որ գիտէ և կը ճանաչէ ազգի մը ազատութեան յարգը։ Բոլոր քաղաքը ոտքի վերայ էր, տուները և հրապարակները զարդարուած զօրջներով և դիպակներով, ամենուն աչքը եկող զօրաց վերայ, ականջը երաժշտական քաղցր նուագաց։ ամենուն բերանը իտալական ազատութեան եռանդուն երգեր, որոց մին կը զննմբ հոս իբր 'ի ճաշակ, և մնացած հանդիսից մանր ստորագրութիւնը կը թողուիք լրագրաց։

Հ. Մ. Բ.

ՅՐԳ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ

Արարեալ ի փաստաբանէն Անձեղո Պրոֆէրիո, և յարմարեալ յեղանակ երաժշտէն Պրիճճի՝ փասն զօրաց և ազգային պահանկորաց։

Ի շողողին սուսերաց

Զարթեան գահք եւ ժողովուրդք։

Իտալացիք ի մարտ, մարտ,

Զայն մայրենի կոչէ զձեզ։

Թնդանօթից ի բոմբին

Եւէք սլասցուք ի վաշտ վաշտ,